

Téma smrti a umírání na základních školách v ČR

Závěrečná zpráva z individuálních rozhovorů a diskusních skupin pro organizaci Cesta domů
STEM/MARK | červen 2021

Parametry výzkumu: Individuální rozhovory (IDI)



Cíl výzkumu

Provedený kvalitativní výzkum formou hloubkových rozhovorů je součástí komplexní studie zaměřené na problematiku smrti a umírání.

Cílem šetření bylo zjistit, jak školy přistupují k řešení těchto témat v rámci situací při úmrtí (žáka, pedagoga aj.) a zda pedagogové považují za smysluplné téma zařadit i do běžné/preventivní výuky.



Cílová skupina

- Učitelé - 1. a 2. stupeň ZŠ



Detaily terénního šetření

- Metodika: online hloubkové rozhovory
- Počet rozhovorů: 4
- Termín sběru dat: 27. – 29. 4. 2021

Charakteristika zkoumaného souboru			
Křestní jméno	Věk	Praxe	Lokalita
Ludmila	40	ZŠ 2. st. (Čj, M)	Děčín
Ondřej	45	ZŠ 2. st (Vv + metodik prevence)	Lázně Bělohrad
Hana	59	ZŠ 1. st.	Vyškov
Eva	55	ZŠ 2. st (dějepis, Vv, společenskovední seminář)	Střelice u Brna

Parametry výzkumu Skupinové diskuze (FGD)



Cíl výzkumu

Provedený kvalitativní výzkum formou skupinových diskusí je součástí komplexní studie zaměřené na problematiku smrti a umírání.

Cílem šetření bylo zjistit, jak školy přistupují k řešení těchto témat v rámci situací při úmrtí (žáka, pedagoga aj.) a zda pedagogové považují za smysluplné téma zařadit i do běžné/preventivní výuky.



Cílová skupina

- Učitelé ZŠ, SŠ



Detaily terénního šetření

- Metodika: skupinové diskuse (FG)
- Počet diskusí: 2 (1 standardní diskuse, 1 online formou)
- Termín sběru dat: 25. a 27. 5. 2021

Charakteristika zkoumaného souboru: FG1			
Křestní jméno	Věk	Praxe	Lokalita
Miluše	56	SŠ (INF, technická dokumentace)	Praha
Zuzana	40	SŠ (MAT, CHE, TV)	
Jan	47	ředitel ZŠ, 1. st. (INF)54	
Radka	48	ředitelka ZŠ, 1. i 2. st (OV, RV)	
Pavla	45	ZŠ 1. st.	
Jaroslav	54	ZŠ 2. st. (MAT, CHE, INF)	

Charakteristika zkoumaného souboru: FG2 (online)			
Křestní jméno	Věk	Praxe	Lokalita
Miroslav	-	ZŠ 2. st. (DĚ, OV)	Jihlava
Alena	44	ZŠ 2. st. (NJ, PŘ)	Chomutov
Filip	32	ZŠ 2. st. (TV, PČ, ZE, OV)	Svitavy
Monika	-	speciální ZŠ 1. st.	Třebíč
Lenka	38	ZŠ 1. a 2. st. (ČJ, AJ)	Ostrava
Jaroslava	-	ZŠ 1. st	Praha

Hlavní zjištění a doporučení

- Téma výzkumu bylo pro dotázané učitele velmi zajímavé, uvědomovali si, že jde o **téma společensky tabuizované**. Cíleně se smrti/umírání učitelé **ve školách nevěnují** (pokud ano, tak pouze individuálně, na základě vlastního přesvědčení – např. se dětmi učitel zajde podívat na hřbitov).
- Zároveň podle učitelů **děti téma smrti přirozeně zajímá**, ptají se – často jsou tedy děti tou aktivnější stranou, která chce téma spontánně otvírat.
- Pro situace spojené s úmrtím žáka, blízké osoby žáka či pedagoga **nemají školy vytvořený postup**:
 - podle části učitelů to není potřeba pro standardnější situace, které dokáží třídní učitelé zvládat víceméně intuitivně na základě svých vlastních zkušeností a empatie (typicky úmrtí v rodině žáka)
 - ve specifických případech (úmrtí žáka, sebevražda...) by uvítali pomoc, **kompetentní podporu** (např. psychologa), **příklady dobré praxe**; část z nich by si na diskusi s dětmi sama netroufala
 - pro některé respondenty je mimořádně obtížné řešit i **případy úmrtí pedagoga** (jak pracovat s dospělými v případě ztráty kolegy).
- Situace spojené s úmrtím **nejčastěji řeší třídní učitel**, protože má k dětem obvykle nejbližší vztah, bývá primární kontaktní osobou pro rodiče. Třídní učitelé informují ostatní pedagogy, v případě potřeby i ředitele školy.



Hlavní zjištění a doporučení

- Vedení školy hraje aktivnější roli spíše **při úmrtí člena pedagogického sboru**, angažovanost **školního psychologa** závisí míře důvěry mezi dětmi a psychologem.
- Obecně se respondenti nebránili myšlence, že by si **dítě mohlo samo zvolit**, kdo pro něj bude „průvodcem“ pro zvládnutí těžkého období.
- Téma smrti by mohlo být **zařazené do výuky** tak, aby se děti naučily vnímat smrt jako přirozenou součást života:
 - téma by se mohlo objevovat v různých předmětech (tj. v různých souvislostech) již **na prvním stupni** (např. v prvouce, přírodovědě), **na druhém stupni** systematičtěji v rámci občanské či rodinné výchovy, příp. v literatuře
 - přínosné by mohly být i **besedy, možnost exkurzí** do zařízení, kde se děti mohou setkat s umírajícími apod.
- Pro zvýšení kompetencí učitelů (jak na úrovni schopnosti řešit krizové situace, tak diskutovat s dětmi na téma smrti v rámci výuky), lze doporučit:
 - nabídku specifických **seminářů, workshopů** pro učitele s možností **sdílení příkladů dobré praxe**
 - nabídku **publikací, inspirace, tipy**, jak téma zařadit do výuky.





Detailní zjištění:
Hovořit s dětmi o smrti?

Jak dobře znají učitelé své žáky?

Povědomí učitelů o rodinném zázemí, případných problémech v rodinách žáků je podle respondentů poměrně dobré:

- zejména **děti na prvním stupni ZŠ** jsou velmi **sdílné** ohledně své rodiny, rády se „pochlubí“ – i negativními, nepříjemnými zážitky/záležitostmi (včetně případného úmrtí v rodině)
- **děti na druhém stupni** jsou v komunikaci s učiteli „**opatrnější**“, ale záleží na celkovém klimatu třídy, resp. školy – pokud je mezi třídním učitelem a žáky dobrý vztah, svěřují se i starší děti.

Z výpovědí učitelů vyplývá, že hodně **záleží na aktivitě samotných dětí**, co chtějí či nechtějí sdílet (a učitelé to respektují).



”

Na prvním stupni jsou ty děti extrémně sdílné, vychází z toho z nějakých kroužků sdílení. Takže se často dozvíme, co se v rodině děje, děti jsou až chtivé někoho ohromit. (FG1)

”

Tím, že mám ty prvňáčky, tak o nich vím hodně, oni všechno poví, rádi se pochlubí. Řeknou hodně o svých rodinách a tím, že jsem třídní první rok, tak jsem ráda, když o nich vím. Informace o nich mám do hloubky. (FG2)

”

Mám zkušenost i na druhém stupni, jsme malá škola, tak se děti svěřují. Přijde mi, že se dokážou svěřit s věcmi, které jsou emoční, třeba máme děti které mají rodiče ve výkonu trestu. Nehovoří o věcech, kterým nerozumí – nějaké složité rozvody, zadlužení se. Něco jako tuší, ale ten problém nedokážou říct dál, protože nedokážou zachytit jádro problému. (FG1)



Je téma smrti tabu?

Na obou skupinách zazněl názor, že téma smrti je v rámci společnosti často **tabuizované**:

- smrt je **institucionalizovaná**, řada lidí není přímo konfrontovaná s umíráním a smrtí – smrt pro ně není přirozenou součástí života (oproti dřívějšímu) – vzniká **strach ze smrti**, resp. tendence smrt **vytěšňovat**, rodiče např. nechtějí, aby děti chodily na pohřby.

Na druhou stranu respondenti uváděli, že **děti** téma smrti přirozeně **zajímá, spontánně téma otevírají** (ve vztahu k lidem, ale často i domácím zvířatům).

Učitelé se dle vlastních slov tématu vyloženě nevyhýbají, ale jsou spíše **opatrní**:

- nechtějí v dětech vyvolat negativní emoce (strach, smutek)
- řada z nich má pocit, že na to nejsou (myšleno učitelé) odborně připravení; přistupují k tomu spíše intuitivně podle toho, jak oni sami téma smrti zpracovávají
- uvědomují si, že při výuce může nastat řada situací, kdy se tzv. nechtíc může otevřít citlivé téma pro některé z dětí (které přišlo o rodiče, žije v neúplné rodině aj.)

” Když to vezmu z rodiny, tak nedávno nám umřelo morčátko a dcera ví, že loni mi umřel tatka a ona se ptala, jestli tomu dědovi jsme taky dali injekci, jako tomu morčátku. Jako že jí to zajímá, vůbec jsem s ní o tom nemluvila a napadlo jí to. A jestli to můžou dostat i lidé, takže i my v rodině jsme se o tom bavili, jako že je eutanázie a jestli to může dostat i člověk. (FG2)

” Můj děda byl z osmi dětí, dva jeho sourozenci se nedožili 10 let...smrt byla normálnější, lidi byli víc věřící, smrti se asi tolik nebáli. Teď se lidé smrti bojí extrémně. Co se týče školy, tam je to složité, já občas ty věci v občance otevřu, děti to zajímá, třída hned ztichne. Oni smrt znají z televize, ale je potřeba to vzít hodně vážně a rozmyslet si, co vlastně říkat. (FG2)

” Mám ve třídě chlapečka, kterému umřel tatínek a teď jsem dostala ještě chlapečka, jehož maminka je na ulici a on bydlí v Diakonii...snažím se k tomu přistupovat velmi opatrně. Třeba čteme slabikář a tam to všechno je, máma, táta, otázky návodné na rodinu. Takže spíš s tím někdy bojuju a snažím se být hodně opatrná, ať pak nejsou slzičky a špatné pocity. (FG2)



Má smysl s dětmi o tématu smrti mluvit?

Podle všech dotázaných učitelů **má smysl s dětmi o smrti a umírání hovořit** v rámci školy – respondenti v tom vidí tyto přínosy:

- ✓ vnímání smrti jako **přirozené součásti naší existence**
- ✓ **odbourání nepřiměřeného strachu** ze smrti či umírání
- ✓ děti se určitým způsobem mohou **připravit na to, s čím se dříve či později setkají** (tj. úmrtím blízké osoby) – otevřenost v komunikaci může následně dětem pomoci se s těžkou situací lépe vyrovnávat.

Téma smrti podle učitelů děti většinou přirozeně zajímá, ale u řady žáků je patrná **tendence k tabuizaci smrti v rámci rodiny** -projevující se mj. snahou izolovat („chránit“) děti od nepříjemných zážitků (např. pohřbů).

Méně často se učitelé setkávají s opačným přístupem, kdy jsou **děti v rodině vedeny k otevřenosti** – patrné je to např. v rodinách **věřících**.

Dá jim to to, že aspoň trochu přistoupí na myšlenku, že to existuje, je to realita a že se s tím budou setkávat. Mělo by se o tom mluvit, aby byly odolnější a připraveni.

”

Myslím si, že to tabuizování smrti je špatný, protože se pak člověk bojí. Bojí se děti, bojí se dospělí.



”

Seminář máme v 8. ročníku jako volitelný předmět (...). Když jdeme na hřbitov, tak jsem byla hodně šokovaná tím, že jsou děti, které tam v životě nebyly, nebyly ani na pohřbu svých blízkých a rodiče jim říkají, že na pohřeb nemusí, protože je to smutný.

Pak je tu skupina dětí, které chodí třeba ministrovat do kostela, na pohřby a je to pro ně přirozené.



Má smysl s dětmi o tématu smrti mluvit?

Podle respondentů **má smysl s dětmi o smrti a umírání hovořit** – jak v rámci rodiny, tak školy:

- ✓ děti se mohou naučit vnímat smrt jako **přirozenou součást života**
- ✓ v dospělosti budou schopné smrt daleko lépe **přijímat, vyrovnávat se s ní**.

Pro některé učitele může otevřená diskuse s dětmi o smrti představovat velkou výzvu:

- v jednotlivých případech zaznívaly **pochybnosti** ohledně vlastních **kompetencí, připravenosti**
- otázky, které si někteří učitelé kladli: O čem hovořit? Jak o tom mluvit? Budou o tom děti chtít mluvit? Jak poznám, s kým o tom hovořit, a s kým raději ne?
- vítanou podporou by mohlo být např. **doporučení psychologa** ohledně vhodné formy i obsahu komunikace (v návaznosti na to, jak vnímají smrt děti vs. dospělí)

”

Já jsem pracovala v diagnostickém ústavu....hodně zranění a problémů bylo způsobeno nezpracovanými traumaty, třeba zatajený rozvod nebo trauma z úmrtí rodiče. Jsem velký zastánce. I když teď třeba slyším – jdeme na pohřeb a děti dáváme k babičce, aby u toho nebyly, tak si myslím, že děti by naopak od dětství měly chodit na pohřby, měly by o tom slyšet, být u toho, protože v dospělosti to pak budou daleko lépe přijímat. (FG1)

”

Učím v 1. třídě, chlapečkovi zemřel tatínek, hodně těžko to nesl, ale bylo mu to vysvětleno tak, že odešel do nebe. A když se teď bavíme o rodině, tak on vždycky tatínka zmíní, že už ho nemá. Myslím si, že by se před dětmi mělo o smrti mluvit, šetrně, ale tak, aby byly schopný to nějak přijmout. Nedávno jsme hovořili o rodině, životě, vývoji a že dojde ke smrti. A jeden chlapeček to přirovnal k tomu, že nedávno mu zemřel křeček – chtěl vyjádřit pocit ze smrti toho zvířátka. Smrt celým životem prolíná, takže by se o tom mělo hovořit. (FG2)





Detailní zjištění:
Jak školy přistupují k řešení situací
spojených s úmrtím/umíráním?

Jak často se učitelé ve škole setkávají s tématem smrti, umírání?

Dotázaní učitelé se se situací spojenou s úmrtím setkávají nejčastěji v situaci spojené s **úmrtím prarodiče**.

Další zkušenosti (ve svých třídách nebo ve škole obecně) měli respondenti spíše jen v jednotlivých případech během své praxe:

- úmrtí **rodiče, příp. sourozence dítěte**
- úmrtí **dítěte**
- úmrtí **pedagoga**, resp. v rodině pedagoga.

Informace škola získává od rodičů, kteří většinou aktivně osloví třídního učitele.

S tragickými případy spojenými se sebevraždou, vraždou se učitelé setkali pouze výjimečně.

Bylo zmíněno, že v souvislosti s covid-19 případů úmrtí v rodinách žáků může být více, ale díky distanční výuce se informace k učitelům dostávaly omezeněji.

”

Za tu dobu co já jsem ve škole, tak v pedagogickém sboru se něco stalo jednou. Co se týká dětí, tak to jsem zažila několikrát, asi 3x. Bylo to pokaždé úplně jiný způsob - jednou v šesté třídě nám umřel kluk, který byl hodně nemocný a nezvládl to. Když pak umřel, tak ty děcka si vytvořily ve třídě takový vzpomínkový místo, daly si tam fotky, zapálily svíčku a měly to tam hrozně dlouho - do konce školního roku.

”

Před mnoha lety, to jsem tady byl jako dítě, tak si pamatuji, že tady došlo k sebevraždě dítěte. Pamatuji si samozřejmě na několik rodičů, kteří umřeli, to se nám tu a tam vyskytne. Taky jsme nedávno měli případ, že jedné kolegyni umřela dcera, což je zase jiná stránka a je to taky děsivá záležitost, protože nebyla schopna chodit do školy a nebyla schopna učit, protože to pro ni byla obrovská ztráta...Je to třeba, nevím, jednou do roka, jedno dítě, nebo dvě děti do roka.



V jakých situacích se učitelé ve škole setkávají s tématem smrti, umírání?

Ve FG1 byli učitelé s přímou zkušeností s úmrtím/umíráním (žáka, v rodině žáka, příp. v rámci pedagogického sboru). Ve FG2 měli učitelé zkušenosti spíše zprostředkované – úmrtí ve škole, ale ne v jejich třídě apod.

Nejčastější situace, se kterými se učitelé setkávají:

- úmrtí **prarodiče**
- úmrtí, smrtelná nemoc **rodiče**
- úmrtí **pedagoga** nebo v rodině pedagoga.

Méně často:

- úmrtí **dítěte**, v jednotlivých případech i **sebevražda** (středoškoláka).



”

Jedna žačka, její maminka má rakovinu a už s tím bojuje spoustu let. Ta holčina za mnou chodí, někdy se o tom bavíme o přestávkách. Říká, že ví, že maminka odejde, ale že ví, že je to přirozený, protože se zase někdo jinej někde jinde narodí. (FG2)

”

Působila jsem na třech středních školách a na každé z nich bylo tragické a někdy i dobrovolné úmrtí studentů 17, 18 let, kdy sehrály roli drogy, alkohol a psychické obtíže, které byly dlouhodobě neřešitelné v rámci rodiny. Na nižším stupni gymnázia, že by byla nějaká taková tragická smrt, tak ne. (FG1)

”

Jsou to asi čtyři roky, je u nás i romská rodina, tam zemřel velký otec čtyřem dětem, které byly ve škole. Všichni pedagogové jsme šli na pohřeb, viděli jsme ten romský pohřeb s tím loučením, byly to děti různého věku, bylo to hodně smutné, hodně intenzivní. (FG1)

Mají školy připravený postup pro řešení situací spojených s úmrtím?

Žádná z dotčených škol nemá podle učitelů pro dané případy **nastavený proces řešení krizových situací**:

- s ohledem na četnost výskytu to podle učitelů není tak potřeba (oproti např. situacím, kdy se vyskytne problém s drogami, šikanou apod.)
- učitelé postupují většinou intuitivně na základě svých zkušeností nebo dobré praxe v rámci školy
- respondenti nicméně připouštěli, že pro extrémní případy (sebevražda, vražda, hromadné neštěstí apod.) by mohlo být užitečné mít krizový plán



V současnosti se v řešení situací **aktivně angažují primárně třídní učitelé, vítají spolupráci především se školním psychologem** (pro některé učitele je obtížné, obávají se, aby dítěti/dětem neublížili – psycholog je podle nich lépe vybavený pro krizovou intervenci).

Vedení školy o případech ví, ale **aktivně do řešení většinou nevstupuje**. (pravděpodobně by aktivnější roli podle dotázaných hrálo v extrémních případech.

Zapojení **výchovného poradce či metodika prevence** vychází spíše z povahu vztahu k danému dítěti nebo třídě, než z funkce jako takové.

Pedagogicko-psychologické poradny do případů také většinou aktivněji nevstupují, mj. díky tomu, že školy mívají na částečný úvazek školního psychologa, se kterým děti bývají v častějším kontaktu a mají k němu obvykle důvěru.



Nemáme postupy, které by byly někde napsané. Ale v podstatě dozvěděl by se to třídní učitel, řešil by to s ním třídní učitel. Pokud by dítě projevilo chuť si o tom s někým popovídat, což by musel třídní učitel doporučit, tak má možnost si vybrat kohokoliv ve škole, ale je jasné, že bychom ho směřovali na naše dvě psycholožky.



Mají školy připravený postup pro řešení situací spojených s úmrtím?

Školy, ve kterých respondenti působí, **nemají** pro dané případy formálně **nastavený proces řešení krizových situací**:

- větší část dotázaných učitelů to ani **nepovažuje za nutné** – podle nich je potřeba ke každé situaci **přistupovat individuálně** (na základě potřeb žáka, resp. jeho rodiny) – respondenti si nedokázali představit, že by škola postupovala podle nějakého univerzálního návodu
- učitelé postupují většinou **intuitivně** na základě svých vlastních zkušeností (výhodu mají tedy ti, kteří k tématu přistupují otevřeně, naopak handicapovaní mohou být učitelé, kteří mají tendenci problematiku smrti vytěsňovat, bagatelizovat, mají strach o tom s dětmi mluvit)
- z reakcí respondentů je zřejmé, že by bylo zapotřebí učitelům i vedení škol **více přiblížit přínos krizového plánu** pro situace spojené s úmrtím:
 - nástroj, který pedagogům může v dané situaci pomoci – vycházející z dobré praxe, nikoliv „metodického pokynu“ (jakou podporu mohou dětem poskytnout, jakou formou, na koho se učitel může obrátit aj.)

Jedna respondentka uvedla, že mají **obecný postup** – sejdou se v týmu a **domluví se, kdo** bude situaci řešit (kdo bude nejvhodnější pro daný případ).

” Mně zemřel děda, teda praděda dětí a hrozně špatně to nesly. Šly do školy a paní učitelka je hned posílala domů, ale oni právě potřebují být v tom kolektivu, rozebrat to. Pak máte dítě, který si o tom povídat nechce a chce jít okamžitě domů. Podle mě na to není žádný univerzální návod jako třeba na šikanu. (FG1)

” Spíš udělat nějaký postup, ale ne jako příkaz. Třeba jako – stalo se, můžete postupovat tak a tak tak. (FG1)

” A co se týká úmrtí, máme nějaký obecný postup, sejdeme se v týmu, ale vybereme nejlepšího člověka. Myslím, že na to připravení jsme, jako na jiné mimořádné situace. Prostě pojdme se sejit a vybereme toho, kdo se se tím vypořádá nejlíp. (FG1)



Jaká je/měla by být role jednotlivých aktérů při řešení situací spojených s úmrtím?

Třídní učitel

- obvykle sehrává nejdůležitější roli, žáci k němu mají nejbližší vztah
- většinou je o situaci informován ze strany rodiny dítěte, informace předává i ostatním učitelům
- respektuje přání rodičů (ohledně míry intervence, specifického přístupu k dítěti)
- snaha o citlivé řešení situace

Ostatní učitelé

- jednájí v souladu s informacemi, které dostanou od třídního učitele, respektují situaci

Rodič / rodiče

- klíčové osoby určující to, co rodina od školy v dané situaci očekává, požaduje (shovívavost vůči dítěti apod.)

Vedení školy

- aktivněji vstupuje spíše do situací spojených s úmrtím pedagoga, než případů, kdy se jedná o smrt žáka/v rodině žáka
- koordinace přístupu v extrémních situacích, kdy je potřeba kontakt s médii aj.



Školní psycholog / PPP

- velmi záleží na povaze vztahu dětí k psychologovi – pokud k němu mají děti důvěru, znají ho, je přínosné, pokud se v situaci angažuje
- školní psycholog může poskytnout konzultaci/radu i učitelům, jak s dítětem v určité situaci hovořit apod.

Výchovný poradce / preventista / asistent pedagoga

- angažovanost má smysl, pokud k danému dítěti/třídě má vztah, resp. dítě k němu má důvěru

Myšlenka, že by si dítě mohlo samo na škole vybrat mezi dospělými (učitel, školní psycholog aj.) svého „průvodce“/„důvěrníka“ těžkým obdobím

- respondenty zaujala, protože respektuje potřeby dítěte



Jak školy situace spojené s úmrtím řeší?

Pokud se jedná o **úmrtí v rodině dítěte**:

- aktivita třídních učitelů obvykle vychází z **dohody s rodiči** (zda a v jaké míře o tom s dítětem mluvit)
- většinou nabízí dítěti **individuální konzultace** (přímo s třídním učitelem nebo školním psychologem)
- informují **ostatní členy sboru** (tak, aby nechtěně nezpůsobili během výuky dítěti nějaké trauma)
- očekávání rodičů – vítají, pokud učitelé respektují rozpoložení dítěte během fáze truchlení, kladou např. na dítě o něco menší studijní nároky

”

Většinou na tom prvním stupni mají blíž k těm třídním učitelkám, tak tam to řeší s nimi, na tom druhém stupni asi ty třídní učitelky jo, ale tam si myslím, že třeba u nás mají docela dobrý vztah k té psycholožce. Takže kdo chce, tak si tam k ní na hodinku zajde a popovídají si.

Pokud se jedná o **úmrtí žáka**:

- je podle respondentů vhodné **mluvit o tom s třídou** tak, aby nevznikaly fámy, domněnky a zároveň měli spolužáci možnost se symbolicky rozloučit (děti spontánně projevují tuto potřebu – vytváří si např. „oltář“ ve třídě)
- problematičtější může být **ošetřit potřeby dětí-spolužáků** a zároveň respektovat potřeby a očekávání **rodiny** (pokud nechtějí, aby se o tom ve škole mluvilo, aby spolužáci navštívili hrob dítěte apod.)

”

Víte co, teď si představte, že máte pohřeb a teď vám přijde dvacet zdravých dětí. Takže než tam tahat celou tu třídu, tak je nechat, aby oni se rozloučili někde bokem.



Jak školy situace spojené s úmrtím řeší?

Úmrtí v rodině dítěte

- **Rodiče** většinou aktivně **informují třídního učitele** a vyjádří **potřeby** – „**přání, jak s dítětem zacházet**“ (schovívavost, úlevy ve výuce, mluvit/nemluvit s dítětem o situaci...)
- Třídní učitel respektuje **dohodu s rodiči, informuje ostatní pedagogy** (aby chápali situaci, respektovali potřeby dítěte), resp. vedení
- Pokud dítě projeví zájem, třídní učitel mluví s dítětem o situaci, **nabídne dítěti podporu** (spíš neformální, individuální možnost si s učitelem promluvit o tom, jak se cítí)

Co je potřeba z pohledu učitelů **u dítěte ošetřit**:

- **respektovat** jeho aktuální **rozpoložení, prožívání**
- klást na něj po určitou dobu **menší studijní nároky**
- umožnit dítěti, aby o situaci **hovořilo, pokud chce**.

Obtížnější mohou být pro učitele situace, kdy cítí rozpor mezi přáním/“instrukcí“ ze strany rodiče a vyjádřenými potřebami dítěte.

”

Co potřebuje, úlevu nebo aby se to řeklo ostatním učitelům, aby mu dali pokoj...Musela bych se ho zeptat. A říct mu, aby řekl, když bude potřebovat....Nevím, jestli bych byla schopná se zeptat přímo jeho, možná bych to zkusila přes rodiče. (FG1)

”

Žákyni zemřela babička, rodina i sdělila, jak chtějí, aby se k tomu přistupovalo – pokud by ona sama o tom chtěla mluvit, tak my jako učitelé můžeme a je fakt, že i ona sama se k tomu tématu přiblížila během hodiny, chtěla o tom mluvit. I z tělocviku, co mám informace – když se ostatní bavili a usmívali se, tak ona si chtěla sednout na lavičku a chtěla se uzavřít, nechtěla se veselit. Líbilo se mi, že matka přišla a sama řekla ten názor, že to není tabu, stalo se a pokud ta holka o tom chce mluvit, tak k tomu byla otevřená. (FG2)

”

Razíme takový spíš přátelský povídání s tím dítětem, jako terapie pohovorem. Pojd', můžeme ti pomoci, pokud budeš chtít, anebo můžeš mít možnost být sama a rozjímat. (FG2)

”

Ale když mi to řekne to dítě, tak se zeptám jeho, co potřebuje. A to dítě bude potřebovat něco jiného, než ten rodič. To jsou dvě různé věci. My už máme ty děcka větší. (FG1)



Jak školy situace spojené s úmrtím řeší?

Úmrtí dítěte

- **Rodiče** opět aktivně **informují třídního učitele**, ten informaci předává **ostatním pedagogům a vedení**
- Důležitá je **komunikace se spolužáky** – aby věděli, co se stalo, měli možnost o situaci mluvit, truchlit
- Postoje vůči **symbolickým rituálům loučení** (vzpomínkové místo ve třídě apod.) se mezi respondenty lišily
 - někteří to považovali za vhodný způsob zpracování ztráty spolužáky
 - někteří by se obávali negativních reakcí (zesílení smutku dětí, odmítnutí ze strany rodičů zemřelého dítěte)
- Specifický případ představuje **sebevražda dítěte**
 - situace je z pohledu učitelů mnohem náročnější na komunikaci (fámy, vlastní postoj vůči sebevraždě...)

Co je potřeba z pohledu učitelů **u spolužáků ošetřit**:

- umožnit mluvit jim o situaci, zároveň nevyvolat nepřiměřený strach z (vlastní) smrti, eliminovat případné pocity viny
- někteří učitelé by preferovali, pokud by s dětmi takové situace **řešil spíš psycholog** (je podle nich kompetentnější)

”

Co potřebuje, úlevu nebo aby se to řeklo ostatním učitelům, aby mu dali pokoj...Musela bych se ho zeptat. A říct mu, aby řekl, když bude potřebovat....Nevím, jestli bych byla schopná se zeptat přímo jeho, možná bych to zkusila přes rodiče. (FG1)

”

Když je tam v tu chvíli ta třídní učitelka kontaktem, tak pak vnímám jako nemístný se do toho jako ředitel vkládat. A až ve chvíli, kdy ten rodič si přeje, aby mi to učitelka předala, tak bych se toho ujmul. Ale zase se vracím k tomu kondolování. Měli jsme dva případy, kdy zemřel rodič dítěti a já jsem nevěděl, jestli ten pozůstalý rodič chce, aby mu ředitel školy, cizí chlap, napsal nějaký lejtstro nebo mu telefonoval. (FG1)

”

Potřebuju vědět, co si ten rodič přeje, co mu je a není příjemné, do jaké míry se do toho má vložit škola. Jestli dává souhlas se toho dotknout, to je velice důležité. Pokud jsme v situaci, kdy rodič informuje. (FG1)

”

Vědět, čeho se ty děti bojí a co se jim honí v hlavě, čeho se bojí. Že umřou taky. Jestli ho to bolelo. Jestli za to nemůžeme nějak. (FG1)

”

Myslím si, že od tohohle bych dala ruce pryč. Když umře spolužák, asi bych poprosila školního psychologa, aby udělal s dětmi nějaké sezení a probral to s nimi jako odborník. Je to moc citlivé, bála bych se do toho zapojit. (FG2)



Jak školy situace spojené s úmrtím řeší?

Úmrtí pedagoga

- Pro dotázané se jedná o specifické, náročné situace:
 - vystupují v roli osob, které se samy **potřebují vyrovnat se smrtí kolegy** (truchlení, symbolické rozloučení se – pietní místo, vzpomínkové setkání sboru, účast na pohřbu...)
 - zejména v případě sebevraždy učitele respondenti připouštěli, že s takovou situací neumí příliš pracovat
- **Vedení školy** má většinou **aktivnější roli** než v případě úmrtí žáka/v rodině žáka:
 - očekává se od něj komunikace uvnitř pedagogického sboru, resp. směrem k pozůstalé rodině
 - pro některé ředitele to může být obtížné (dle vyjádření respondenta na to není připraven, neví, zda oficiálně kondolovat rodině apod.)

Co je potřeba z pohledu učitelů **ošetřit**:

- umožnit truchlit učitelům i dětem
- přiměřeně komunikovat, co se stalo, aby se **zamezilo pochybnostem, fámám** (mezi pedagogy i dětmi)
- v extrémní situaci – sebevražda učitele – zamezit případným pocitům viny mezi pedagogy, že mohli situaci zabránit

”

Musím říct, že ze strany vedení jsem zažila, že umíraly kolegyně, někdo si i vzal život a tak a my sami jsme nebyli informovaní, sami jsme nevěděli jak se zeptat a jak se to dozvědět. Sami to nějak zpracováváte a teď co ti žáci, ti se to taky nedozví, taky kolem nich něco lítá. Sami nevíte, oni neví a o tom to je. V tom se tak jako plácáme. (FG1)

”

Stalo se u nás i to, že se oběsil učitel a to bylo teda v kontextu s dospělými. On (psycholog) přišel a řekl: nikdo se neobviňujte, že jste mohli udělat tohle nebo tohle a když potom zpětně, jsem šel za lidma na pivo, tak to tam rozebírali, že to bylo důležité, že on tam tohle řekl. Ve vztahu k žákům té školy se řeklo, že pan učitel umřel, aby tam nevznikalo něco jako, že si děti budou říkat, co se stalo. Takže se řeklo jen to, že umřel a víceméně se to tak vzalo. (FG1)

”

Měli jsme sebevraždu kolegy mladýho a mně se líbilo od pana ředitele, že si nás vzal a řekl nám to lidsky, jak to je...Byl vyčleněn prostor, kam dáme svíčky, každé ráno se tam scházeli, zapalovali svíčky. Ale pak přišel někdo, že to musíme uklidit, vyklidit a že takhle ne. A to bylo špatně. (FG1)

”

Spíš pracovat se sborem taky, protože jinak to zasáhne děti a jinak kolegy. Děti z toho můžou mít nějakou legraci, neuvědomujou si, že je to závažné. (FG1)



Jak jsou učitelé připraveni situace řešit?

Učitelé situace spojené se smrtí a umíráním řeší víceméně **intuitivně**:

- vychází z **vlastních zkušeností**, očekávání a zároveň respektují **očekávání rodičů**
- snaží se odhadnout, co děti v daném případě potřebují – na základě otázek, které děti kladou, jak emočně reagují apod.

Někteří respondenti připouštěli, že na složitější situace nejsou připravení a uvítali by podporu např. ve formě:

- **sdílení dobré praxe** ostatních pedagogů nebo odborníků – materiál, webové stránky o tom, jak lze v různých situacích postupovat
- inspirace, tipy, jak s dětmi komunikovat
 - způsob, jak vést s dítětem rozhovor o smrti blízké osoby apod. – **vhodné formulace vyjadřující účast, podněcující otázky** apod.



”

Z téhle diskuse mi vyplynul poznatek, nechtěla bych, aby byl vydán metodický pokyn. Ale viděla bych jako materiál, když třeba zemřel tenhle člověk, tak tahle situace a tak to řešili takhle a takhle. Aby to bylo jako doporučení a kdybych si nevěděla rady, tak bych se podívala, jak to řešili někde jinde. (FG1)

”

A do toho materiálu zapracovat třeba nějaké konejšivé situace, aby se člověk připravil. (FG1)





Detailní zjištění:
Zařadit téma smrti, umírání do výuky?

Jak otevřeně s dětmi o smrti a umírání mluvit?

Informace spojené s tématem smrti a umírání by se dětem podle učitelů měly **dávkovat**.

Učitelé se neshodli v tom, ve které třídě je vhodné téma poprvé zařadit do výuky:

- na **2. stupni ZŠ** v tom nevidí **žádný problém** (od 6., 7. třídy)
- u dětí na **1. stupni by učitelé váhali**
 - v první třídě je patrný velký rozdíl mezi dětmi (z pohledu zralosti) – respondenti by se obávali možné traumatizace citlivějších dětí
 - jeden respondent zmínil, že ve 3. třídě využívají třídní učitelé program Kočičí zahrada, která se tématem smrti částečně zabývá
 - od 4. třídy by podle některých respondentů děti mohly zvládnout otevřenější diskusi (např. bez nutnosti používat zástupnou symboliku zvířat – viz Kočičí zahrada).



”

2. stupeň – myslím si, že každý z nich se v jejich věku s něčí smrtí setkal, možná že ne v úplně blízkosti, ale dokážou si to představit. Já bych to brala jako už normální partnery, od té šestky.

”

Těžko říct. Každé dítě je jiné a když někdo přijde do 1. třídy a je vyloženě uzavřený, všeho se bojí, tak pak přijde děčko, co je do světa a trochu ranař. Všeobecně bych to viděla až na tu 4. nebo 5. třídu.

”

V té Kočičí zahradě se smrti dotýkáme, je to na symbolech, jsou tam kočky, které jsou pro děti přijatelné.



Jak otevřeně s dětmi o smrti a umírání mluvit?

Možné bariéry na straně pedagogů:

- × obava učitelů z toho, že to bude kontraproduktivní – děti budou mít strach z toho, že zemřou/zemřou jejich rodiče
- × obava učitelů z reakcí citlivějších dětí, příp. dětí s nedávno prožitou vlastní zkušeností
- × obava z negativních reakcí rodičů – riziko stížností, vyjádření nesouhlasu s účastí jejich dětí na diskusi k danému tématu.



”

No, že je to pro ty děti smutné téma, skoro každému někdo umřel, tohle je pro ně smutný a čeho se děti třeba bojí, je, že odejdou oni. Že umřou oni.

”

Riziko, že kdyby byl jeden z rodičů proti, tak bych to musela hodně zdůvodňovat. Tohle už se mi jednou stalo, pouštěli jsme, já nevím, jestli znáte Seznamte se bezpečně...tam jedna maminka protestovala, že nechce vidět, jak na internetu zblbnou nějakí dospělí lidi malý děti.

Pro větší otevřenost pedagogů je podle respondentů zapotřebí:

- cílené vzdělávání učitelů v této oblasti (větší kompetence a sebedůvěra)
- podpora ze strany vedení školy
- podpora ze strany rodičů.



Jak otevřeně s dětmi o smrti a umírání mluvit?

Téma smrti se podle respondentů **okrajově** objevuje ve výuce v různých ročnících: **prvouka, přírodověda/přírodopis, občanská výchova, rodinná výchova.**

Systematičtěji by téma část respondentů doporučovala do výuky zařadit již na **prvním stupni**, část až na **druhém stupni ZŠ**:

- **1. stupeň** – v návaznosti na to, že děti okolo osmého roku věku si již uvědomují definitivnost smrti
 - někteří učitelé vyjádřili obavy, zda by téma děti nepředstavovalo příliš velkou emoční zátěž
- **2. stupeň** – respondenti předpokládali, že na druhém stupni už jsou děti schopné přijmout a chápat téma bez možné traumatizace
- jednotlivě zaznělo, že lze o smrti s dětmi hovořit **již v předškolním věku**
 - možnost využít pro tyto účely **pohádky** (v nich se často smrt přirozeně objevuje) a rozvinout s dětmi diskusi na dané téma.



”

Když k tomu dojde, tak se pobavit, ale přijde mi, že by to děti stresovalo, zbytečně by jim to přidělovalo starosti. Děti na to nemyslí, některé jsou hodně citlivé. Já bych nejdříve od 6. třídy. Když na to přijde řeč tak jo, ale cíleně až druhý stupeň. (FG2)

”

V 6. třídě se učíme infrastrukturu města a obce, stavíme si to hezky, že je tam dům a všechno. A oni si vždycky vzpomenu na hřbitov a kreslí tam pomníky učitelům, z legrace...a já jim vždycky říkám: to je pěkný, ještě mi tady udělej holoubka a tak. Takže i to je součást a děti to tam přirozeně zařadí...Je teda fakt, že mám historický hřbitov kousek od školy, takže tam chodíme na vycházky. (FG1)

”

Já myslím, že předškolní věk. Mám ráda, když se to děje přiměřeně věku, a třeba v pohádkách běžně někdo umírá. V Perníkovy chaloupce jim maminka umřela. Jsem naštvaná na moderní rodiče, kteří třeba čtou pohádky bez úmrtí. Buď to vynechávají anebo si kupují přepracovaná vydání. (FG1)

Jak otevřeně s dětmi o smrti a umírání mluvit?

Možné bariéry na straně pedagogů:

- × vlastní obavy, vnímání smrti (pokusy o racionalizaci bariér – zazněla mj. pochybnost o tom, zda je vůbec etické, o tom s dětmi ve škole mluvit)
- × obava učitelů z toho, aby děti (zejména ty nejmenší) nějak citově nepoznamenali, nechtěně jim neublížili
- × vnímaná absence odborných kompetencí vést s dětmi diskusi na toto téma (učitelé nemají psychologické vzdělání)



Tady selhávají i fakulty - nás na tohle nikdo nepřipravoval a na spoustu dalších věcí. Takže pokud se člověk nedovzdělává dál a tohle je zrovna tolik extrémní, že bych si netroufl to řešit nějak sám. (FG2)

Kam v rámci výuky téma zařadit?

Děti se cíleně v běžné výuce s tématem smrti většinou nesetkávají, ale okrajově na něj naráží např. v přírodovědě/přírodopise, vlastivědě/dějepisě, jednotlivě byl zmíněn společenskovední seminář pro 2. stupeň a preventivní program Kočičí zahrada pro 1. stupeň.

Respondenti by si dokázali představit **zařazení tématu** jak **do běžné výuky**, tak v kontextu **prevence rizikového chování** (se souhlasem rodičů), příp. **třídnických hodin**.

Tématu by se podle respondentů mělo věnovat více hodin v rámci **uceleného tematického bloku** (tak, aby děti měly možnost téma vstřebat). Základem by měla být diskuse s dětmi (povídání).



Povinné či volitelné předměty

- výchova ke zdraví
- občanská výchova
- rodinná výchova
- etická výchova



Preventivní programy

- preventivní programy vedené třídním učitelem
- besedy, semináře vedení externím lektorem či psychologem – ideálně vždy pro jednu třídu



Mimo běžnou výuku

- třídnické hodiny
- komunitní kruhy (vedené třídním učitelem)
- projektové dny



Nějakých 5 lekcí, 5 okruhů, kde by se k tomu postupně dostalo. Tohle je takové dost těžké téma, takže je potřeba vytvořit nějaké poměrně bezpečné prostředí pro ty děti.



Tak mi vůbec nepřijde špatný projektový den na téma smrt. Ono pro nás učitele, vymyslet projekt na 6 hodin na téma smrt, to je pro nás náročný, ale tam bychom se asi mohli odpíchnout, kde co najdeme, kdyby Cesta domů udělala nějaký listy...protože já vždycky strašně řeším, co nejvíc materiálů sehnat, abych z toho byla schopna něco poutavého udělat.



Kam v rámci výuky téma zařadit?



Tématu by se podle respondentů mohlo věnovat více hodin v rámci **uceleného tematického bloku** tak, aby děti měly možnost téma vstřebat.

Zaznělo i to, že by se téma mělo **prolínat různými předměty**, tj. objevovat se v různém kontextu – právě proto, aby se děti naučily vnímat smrt jako přirozenou součást života. Učitelé by měli ideálně být schopní téma spontánně otevřít v okamžiku, kdy se pro to objeví vhodná příležitost.



Povinné či volitelné předměty

- prvouka (téma vývoj člověka, životospráva apod.)
- občanská výchova
- rodinná výchova
- ČJ – literatura



Mě napadá i třeba literatura. Třeba i pohádky, mimočítanková četba, ne jenom šikana, ale i úmrtí. (FG1)



Preventivní programy

- preventivní programy vedené třídním učitelem
- besedy



Přišel k nám duchovní a bavili jsme se o AIDS a tam to padlo, jakože to blízké setkání se smrtí a vím, že to děcka zajímalo, ptaly se hodně. (FG2)



Mimo běžnou výuku

- exkurze do zařízení, ve kterých se děti mohou konfrontovat s umíráním, smrtí, nemocí, stářím... (hospic, domov pro seniory aj.)
- návštěvy hřbitova



My chodíme do Domu světla, teď už nás nepouští, ale dříve nás pouštěli mezi klienty, takže děti viděly děti, patnáctileté, osmileté, viděli lidi, kteří byli pár měsíců před smrtí. Nebyli otřeseni, ale mělo to ten lepší efekt. Uvědomili si, že to není jenom nemoc, která zkomplikuje sexuální život. (FG1)



Jak jsou učitelé připraveni téma do výuky zařadit?

Subjektivně vnímaná míra připravenosti, kompetentnosti o smrti s dětmi v rámci výuky hovořit se individuálně lišila (mj. podle toho, zda s dětmi okrajově toto téma řeší).

Všichni respondenti ale souhlasili s tím, že by **potřebovali získat:**

- **relevantní informace** o tom, jak téma do výuky zařadit – o čem hovořit a jak
- **větší sebedůvěru** ve vlastní schopnosti s dětmi o smrti mluvit („nenapáchat víc škod než užitku“), jak **pracovat s projevy emocí** (pláč během výuky), jak **vést rozhovor** s dítětem, které o přišlo o blízkou osobu apod.

Podle dotazovaných by bylo vhodné:

- zařadit téma již do **přípravy budoucích učitelů na pedagogických fakultách**
- stávajícím učitelům nabídnout vhodné **semináře, školení**.

”

Máme základy psychologie, pedagogiky, ale tohle neumíme.



Jednotlivě respondenti hledají v případě potřeby informace zejména na internetu – např. www.umirani.cz. Zmíněna byla metodika programu Kočičí zahrada a nabídka spolku Semiramis na kurz pro učitele na toto téma, konzultace učitele s Bílým kruhem bezpečí.

knihy, brožury (pro učitele, příp. pro děti)

video, film, který by se dětem mohl pustit

ucelená metodická příručka, didaktický manuál

Jakou podporu by učitelé uvítali

seminář, kurz, workshop pro učitele

spolupráce se školním psychologem

možnost konzultace s odborníkem, který se na oblast umírání zaměřuje

dostupné informace na webu zaměřeném na dané téma

Jak jsou učitelé připraveni téma do výuky zařadit?

Respondenti zmiňovali, že by **potřebovali získat:**

- **relevantní informace** o tom, jak téma do výuky zařadit – o čem hovořit a jak
- jak **vést rozhovor** s dítětem, které o přišlo o blízkou osobu tak, aby ho ještě více nestresovali

Podle dotazovaných by bylo vhodné:

- zařadit téma již do **přípravy budoucích učitelů na pedagogických fakultách**
- stávajícím učitelům nabídnout vhodné **semináře, školení**.



”

Určitě bych potřebovala víc informací a možná i nějaké publikace. Nejsem zastáncem manuálů, ale na druhou stranu třeba v rámci školy pro kolegy, kteří začínají, tak udělat souhrn toho, co už víme, aby k tomu nemuseli dospět chybou. (FG1)

”

Z pedagogický fakulty připraveni nejsme a v praxi se to neřeší. A řeší se to ve chvíli, kdy už je pozdě. Třeba na téma šikana jsou semináře furt, na drogy taky, ale tohle je trochu tabu. Proč ne, nějaký semináře by nebyly špatný. (FG2)



PRO VÝZKUM

NÁZORY MĚNÍ SVĚT

- ✓ Zaručujeme Vám, že výzkum není prodej
- ✓ Chráníme údaje
- ✓ Minimalizujeme množství údajů při sběru a zpracování
- ✓ Jsme transparentní
- ✓ Máme souhlas, nebo jiný zákonný důvod pro zpracování
- ✓ Sdílíme údaje jen s výslovným souhlasem
- ✓ Respektujeme práva respondentů
- ✓ Dodržujeme pravidla řádné profesní péče
- ✓ Ručíme za subdodavatele
- ✓ Uplatňujeme dodržování principů v praxi



Pomáháme nejen našim klientům



Realizátor výzkumu, kontakt



Gabriela Šamanová
Client Service Manager

+420 604 310 500
samanova@stemmark.cz



Radek Pileček
Analytik

+420 734 832 682
pilecek@stemmark.cz

STEM  MARK

Smrčková 2485/4
180 00 Praha 8

www.stemmark.cz
twitter.com/stemmark
slideshare.net/stemmark

